

MPHTI 06.61.53

JEL Classification: H7 J24

INVESTING IN HUMAN CAPITAL IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN

Zh. O. Tumbai¹, M. K. Orynbassarov²

^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of this study is that the article reveals the concepts, systems, theories of human capital, as well as issues of investment in human capital. At the same time, it is emphasized that the human capital in the country should be at a high level.

Methodology: in this study, the authors developed and used a methodology for determining the level of human capital and accounting for investment conditions in it. In addition, we used methods for studying various sources of information, synthesis analysis, comparison, and formalization.

The value of the study is that certain issues considered in the framework of the theory of human capital, the rationality of human investment in education, medicine, etc., have a special place in improving the economy of the state.

Findings: it was noted that the well-being and sustainable development of any state depends on the indicators of national human capital, and the trends in the development of the world economy are increasingly strengthened over time. It is proved that the economic return on investment in human resources is significantly higher than the return on investment in the material industry.

Keywords: human capital, investment in human capital, education, human resources.

ВОПРОСЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РК

Ж. О. Тумбай¹, М. К. Орынбасаров²

^{1,2} Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования заключается в том, что в статье раскрываются понятия, системы, теории человеческого капитала, а также вопросы инвестирования в человеческий капитал. Вместе с тем, подчеркивается важность того, что человеческий капитал в стране должен быть на высоком уровне.

Методология: в этом исследовании авторы разработали и использовали методику определения уровня человеческого капитала и учета условий инвестирования в него. Кроме того, использовали методы изучения различных источников информации, анализа, синтеза, сравнения, формализации.

Значимость работы заключается в том, что отдельные вопросы, рассматриваемые в русле теории человеческого капитала, рациональность инвестирования человека в образование, медицину и т. д., имеют особое место в повышении экономики государства.

В результате исследования было отмечено, что благосостояние и устойчивое развитие любого государства зависит от показателей национального человеческого капитала, и тенденции развития мировой экономики все более укрепляются с течением времени. Доказано, что экономическая отдача от инвестирования в человеческие ресурсы значительно выше, чем отдача от инвестиций в материальную отрасль.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции в человеческий капитал, образование, человеческие ресурсы.

ҚР ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ БАРЫСЫНДА АДАМ КАПИТАЛЫНА ИНВЕСТИЦИЯ ҚҰЮ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ж. О.Тұмбай¹, М. К. Орынбасаров²

^{1, 2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты ретінде мақалада адам капиталының түсінігі, жүйесі, теориясы және де адам капиталына инвестиция құю мәселелері айқындалып қарастырылған. Сонымен қатар, еліміздегі адам капиталының жоғары деңгейде болу керектігінің маңыздылығын көрсету.

Әдіснамасы: авторлар бұл зерттеуде адам капиталы деңгейін анықтау және оған инвестиция құю жағдайын ескеретін әдістемені әзірлеп, қолданды. Сонымен қатар, әр түрлі ақпарат көздерін зерттеу, синтезді талдау, салыстыру, формализация әдістерін қолданды.

Жұмыстың маңыздылығы адам капиталы теориясының арнасында қарастырылатын жекелеген мәселелер "адамды" – білімге, медицинаға және т. б. инвестициялаудың ұтымдылығы мемлекеттің экономикасын көтеруде ерекше орын алуында көрінеді.

Зерттеудің нәтижесінде кез келген мемлекеттің әл-ауқаты мен тұрақты дамуы ұлттық адами капиталдың көрсеткіштеріне байланысты және әлемдік экономиканың даму үрдістері бұл тәуелділік уақыт өткен сайын ғана нығайып келе жатқаны көрсетілді. Адам ресурстарына инвестициялаудан экономикалық қайтарым материалдық салаға инвестициялардан қайтарымынан айтарлықтай жоғары екендігі дәлелденді.

Түйінді сөздер: адам капиталы, адам капиталына инвестиция құю, білім беру, адам ресурстары.

КІРІСПЕ

Қазіргі заманғы әлемдік қауымдастық информатика, есептеуіш техника, радиоэлектроника, байланыс құралдары, космонавтика, атом энергетикасы жетістіктеріне негізделген бесінші технологиялық режимнен базасы үш негізгі

бағытты құрайтын алтыншы технологиялық тәртіпке көшіп жатыр: техникалық роботехника, нанотехнологиялар, жаһандық ақпараттық желілер, жоғары жылдамдықты көлік жүйелері, энергияның баламалы көздері, жасанды интеллект жүйелері; медициналық молекулалық биология, гендік инженерия, микрохирургия, биотехнология. Осылардың түпкі мақсаты жаңа үлгідегі адам – «білім адамы» және білімге негіз болатын қоғамды қалыптастыру болып табылады[1]. Нақ осы уақытта, Қазақстан әлемдегі лайықты орынға, әлемдік саясат пен дамыған экономиканың барлық салаларына қатысты ілгері орынға ие болуы үшін инновациялық секіріспен нығайтылуы тиіс. Мұндай секіруді сапалы адами капиталды пайдаланбай жүзеге асыру мүмкін емес. Бұл жағдайда адам капиталының проблемаларын ғылыми талдау өте өзекті болып табылады.

«Адам капиталы» ұғымы отандық және Батыс зерттеушілерінде салыстырмалы түрде жақында ғылыми жорыққа берік кірді. Алайда шетелде экономика құрылымында осы фактордың басым рөлін жылдам айқындады, мемлекет пен жеке сектор жүйесіне іс жүзінде жүзеге асырып тез арада енгізді және тиісті ғылыми ізденістер бүгінгі күні Батыс экономикалық ой жүйесінде маңызды орын алады. Бұл проблематиканың айқын өзектілігіне қарамастан, отандық зерттеушілердің адами капитал теориясының дамуына қосқан үлесі аз емес. Соңғы уақытта осы бағыт бойынша көптеген қызықты жұмыстар пайда болды, бірақ олар осы салада бар вакуумды толтырмайды, өйткені адам капиталының проблемалары көп жағдайда басқа проблемаларды қарастыру үшін тар негізде қарастырылады.

Еліміздің барлық ресми стратегияларында, бағдарламаларында, атап айтқанда 2017 жылғы «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы, 2016-2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында білім және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы және басқа да даму құжаттарында адам капиталы бар, бірақ түсіндірусіз, ал оның анықтамасы, әдетте, тар және ескірген тұжырымда беріледі[2].

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Адам капиталының теориясы неоклассикалық экономикалық теория жүйесінде қалыптасады. Экономика саласындағы Нобель сыйлығының лауреаты Гэри Беккер адам капиталын адамның дағдылары, білімі мен біліктерінің жиынтығы ретінде қарастырды[3]. Басқа американдық зерттеуші, Лестер Туроу адам капиталына оның белгілі бір өнімді өндіру қабілетін көреді. Жеке ғалымдардың еңбектерінде, адам капиталының құрылымында негізгі мазмұн ретінде индивидуумның жеке қасиеттері ерекшеленеді: коммуникативтік дағдылар, күйзеліске төзімділік, шығармашылық қабілеттер, тайм-менеджмент дағдылары, бейімделу қасиеттері [4]. Мұндай жұмыстарда адами капиталдың сапалық және сандық сипаттамалары тұтастай алғанда қоғамның инновациялық әлеуетімен және атап айтқанда экономиканы жаңғырту қарқынымен қатаң үйлестіріледі.

Ұлттық адами капиталдың жоғары сапалық және сандық сипаттамалары кез келген ауқымды өзгерістер жетістігінің кепілі, экономикалық даму қарқынының факторы болып табылады. Постиндустриалдық кезеңде өсу

ресурстарының таусылуына байланысты дамыған елдердің материалдық игіліктерді өндіруден біртіндеп кетуіне байланысты адами капиталдың күрт ревальвациясы орын алады, онда жабдықтар мен технологиялар үстем болып табылмайды, ал алдыңғы жоспарға адами (зияткерлік) капитал шығады. Әлемнің барлық елдерінде барлық өндірушілер ортақ трансұлттық жеткізушіден алынған шикізатты пайдалана отырып, бірдей маркалы бір станоктарда өндіруді жүзеге асырған кезде бірегей ресурс – *ceteris paribus* (*Ceteris paribus* (лат.)– өзге де тең жағдайларда) өндірістің экономикалық тиімділігін қамтамасыз етуге міндетті. Осыған байланысты сапалы жұмыс күшін қалыптастыру мәселелері бұрын қолда бар нақты жұмыс күшін қолдану тиімділігін арттыруға қатысты мәселелер зерттелген кезде экономистердің ғылыми ізденістерінің алдыңғы жоспарына шығады. Осылайша, XX ғасырдың 2-жартысында орын алған әлемдік экономиканың ауқымды құрылымдық трансформациясы адами капитал тұжырымдамасының пайда болуы мен дамуының базисі болды деп айтуға болады. Адам капиталы доктринасының негізін қалаушылар ретінде американдық экономистер, «Чикаго мектебі» өкілдері Т. Шульц және Г. Бэкер болып саналады. Оларсыз адам капиталы туралы нақты мәселені қарау мүмкін емес.

Қазіргі заманауи зерттеушілердің бірі А.Х.Абед Али, әр түрлі мектептер мен бағыттарды жақтаушылар ұсынған адами капиталды түсінігіне сүйене отырып, "адам капиталы" - бұл белгілі бір жеке тұлғаның, адамдар тобының, жалпы қоғамның мәдени дамуы, денсаулық, дағдылар, энергия, инвестиция мен қабілеттерінің жинақталуы, экономикалық өсуге ықпал ететін және олардың иеленушілерінің табыстарының шамасына әсер ететін инвестициялар мен қабілеттерінің жинақталуы нәтижесінде туа біткен және қалыптасқан құндық көрінісі деп пайымдайды[5].

Адам капиталы – адам ресурстарының әлеуметтік-экономикалық, психологиялық және өзге де параметрлерінің кешенін біріктіретін күрделі синтетикалық фактор. Адам капиталының жалпы құрылымы 1-суретте [6] берілген.

1-сурет – Адам капиталының құрылымы
Ескерту – дерек көзі [6]

Адам капиталы теориясының арнасында қарастырылатын жекелеген мәселелер Адам Смиттің жұмыстарында көрініс тапты. Адам капиталының

«Чикаго мектебі» экономистерінің теориялық ұсыныстары «адамды» – білімге, медицинаға және т. б. инвестициялаудың ұтымдылығы туралы тезистің айналасында пайда табу үшін құрылған[6].

Ғалым Дж.Кендрик өз теориясында капиталды екі құраушы бөлікке бөледі. Біріншісі - заттай капитал, екіншісі - заттай емес капитал. Яғни, екінші түріне адамның білімі, дайындығы жатады. Осы теорияға сүйене отырып, білім жүйесіне құйылған қаражаттың дұрыс екеніне көз жеткіземіз[7].

Осыған сәйкес білім беру саласына инвестиция құю, сәйкесінше олардың сапалы жүйелері өз кезегінде аса күрделі жоғары білікті еңбекті жүзеге асыруға қабілетті сапалы адами капиталды құруға, өндірістің жоғары қарқынын сақтауға ықпал ететіндігін байқаймыз.

ТАЛДАУЛАР МЕН НӘТИЖЕЛЕР

Адам капиталына инвестиция жасау кезінде жоғары сапалы адам капиталы күрделі еңбекте өзін іске асыра отырып, уақыт бірлігіне үлкен құн жасайды, ал қарапайым еңбекте өзін іске асыра отырып, ол қосымша өнімнің көп мөлшерін өндіреді. Құрылған құн және қосымша өнім ұлттық кірісті құруға қатысады. Жұмыс күшін қалпына келтіруді қаржыландыру көзі 2 суретте [6] көрсетілген. Осының негізінде экономикалық өсім пайда болады. Осыған сәйкес, адами капиталдың (бұдан әрі – АК) теріс, пассивті және креативті (инновациялық) ұғымдарын нақты білгеніміз абзал, себебі ол әлем елдерінің ұлттық АК құнының, сапасы мен өнімділігінің үлкен айырмашылықтарын жақсы түсінуге және интерпретациялауға көмектеседі [3].

2-сурет – Жұмыс күшін қалпына келтіруді қаржыландыру көзі
Ескерту – дерек көзі [5]

Теріс ұлттық адами капитал – бұл инновацияны қабылдамауға ықпал ететін, яғни қоғамдық прогреске кедергі келтіретін оң өзгерістердің тежегіші болып табылатын деструктивті фактор. Теріс адами капиталды арттыру қоғам құрылымында қылмыскерлердің, нашақорлардың, маскүнемдердің және басқа да бейәлеуметтік, маргиналды топтардың үлес салмағының өсуі есебінен жүзеге асырылады. Ұлттық адами капиталдың ерекше қауіптілігі құрамында

осы тұлғалар қоғам мен мемлекеттің даму векторларын айқындайтын елдің саяси және экономикалық элитасына осындай элементтердің қатысуынан туындайды, мемлекет үшін өмірлік маңызды институттарды трансформациялауға бағытталған стратегиялық маңызды шешімдер қабылдайды.

Адам капиталының генерациясы–күрделі және шығындық процесс, оның шеңберінде жеке тұлға және қоғам жалпы қарқынмен, қаржылық және өзге де ысыраптарды көтереді. Адами капитал инвестиция арқылы қалыптасады. Инвесторлар ретінде әлеуметтік саясатты жүзеге асыратын мемлекет те, фирма да, адамның өзі де бола алады. Адами капиталға инвестициялар бірқатар ерекшеліктерге ие:

- инвестициялауды жас жастағы адамдарға қатысты жүзеге асыру тиімдірек, оны пайдалану ресурсы (зейнеткерлікке шыққанға дейін) және тиісінше кірістілігі артады;

- адамға инвестиция жасау оның өндірістік сипаттамаларын (еңбек өнімділігі, тиімділігі) арттырады;

- адам капиталына инвестициясының нәтижесі ретінде міндетті түрде экономикалық емес, әлеуметтік әсер болуы мүмкін;

- адам инвестициясы мен оның қайтарымы жағдайындағы пайда материалдық салаға құйылған инвестициядан әлдеқайда көп. Макконелл К. Р. мен Брю С. Л. «Экономика» еңбегінде адам капиталына (human capital investment) инвестицияларды келесі түрде анықтады – «ол - жұмысшылардың еңбек өнімділігін арттыру үшін қабылданған (олардың біліктілігін арттыру және олардың қабілеттерін дамыту үшін) кез келген шара; жұмысшылардың білімін, денсаулығын жақсартуға немесе жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыруға арналған шығыстар»[8]. Адами капитал тұжырымдамасын дамытудың арқасында мемлекеттік әлеуметтік саясаттың өзгеруі орын алып отыр, онда кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың ауқымды бағдарламаларын қаржыландыру – елдің экономикалық даму тетігінде белсенді әлеуметтік саясаттың жүзеге асырылуын көрсетеді.

Қазақстанда адам капиталына инвестиция құюдың бірден- бір көзі - мемлекет. Сол себепті мемлекеттің адами капиталға инвестициялар құю деген қызығушылығын төменде көрсетсек:

- инновацияларға сапалы аса сезімтал, сонымен қатар ол жаңашылдық пен рационализаторлықты жүзеге асыра отырып, идеялар генераторы ретінде әрекет ете отырып, олардың көзі болуы мүмкін;

- әлдеқайда аз шығынмен сапалы адами капитал қайта құрылады және қайта маманданады, бұл құрылымдық жұмыссыздықтан құтылуға мүмкіндік береді, яғни әр түрлі әлеуметтік-экономикалық күйзелістерге қатысты аса резистентті жоғары сапалы адам капиталы бар мемлекет және олардың салдарын қандай да бір елеулі шығынсыз жоюға қабілетті;

- адамға инвестициялай отырып, мемлекет болашақта шығындарды қысқартады, мысалы, аурулардың алдын алу бойынша ауқымды іс-шараларды

жүзеге асыра отырып, ол болашақта өз азаматтарын емдеуге бағытталған айтарлықтай қаржылық шығындардан аулақ болады;

- ұлттық адами капиталдың сапасы жоғары болған сайын, жаңғыртылған адами капитал неғұрлым жоғары сипаттамаларға ие болады, - бұл тұрғыда ұрпақтар сабақтастығы туралы айтуға болады.

Мемлекет үшін білім саласына инвестиция құюдың маңыздылығы зор, себебі оның қайтарымы, экономикалық өсімге әсері тиімді, әрі пайдалы. Тіпті, сонау 70-80 жылдардың өзінде АҚШ-та жоғары білімі бар ерлердің өмір бойы орташа табысы (life-time income) орташа білімі бар ерлердің ұқсас көрсеткішінен шамамен 210 мың долларға асып түскен. Сол 1969 жылы колледжде төрт жыл болудың құны орта есеппен 5,2 мың АҚШ долларына тең болды. Демек, өмір бойы табыстардағы айырмашылық шамамен 40 есе немесе 205 мың АҚШ долларына дерлік. Жоғары оқу орнындағы оқудың тікелей шығындарынан асып түсті[9]. Сонымен қатар, білім беру адамды анағұрлым өндіруші қызметкерге айналдырады, ол кәсіпкерлік әсерді дамытады, оны неғұрлым шебер ұйымдастырушы етеді. Білім беру технологияның теориялық және практикалық даму деңгейі арасындағы уақытша аятты қысқартады. Жоғары білім деңгейі бар адамдар ғылым мен техникадағы өзгерістерге жылдам жауап беретіні анық, олар өзінің өндірістік және тұтыну қызметінде алғашқы жаңашылдықтарды енгізуде бірінші болатыны сөзсіз.

Еңбек нарығының құрылымында аналитикалық құзыреттілігі, ақпаратты тез қабылдай білу, өңдеу және тарата білу, креативтілік, өз білімі мен дағдыларын өмір бойы дамытуға дайын болу секілді маңызды интеллектуалдық еңбекке ие адамдарының үлесі үнемі өсуде. Сонымен қатар, адам қызметінің барлық салаларына тән инновациялардың үздіксіз процесі индивидтен әлеуметтік-экономикалық ортаның өзгерістеріне қысқа мерзімде бейімделуді талап етеді[10].

Білім адам капиталын қалыптастыру мен дамытуда негізгі рөл атқаратынын жоғарыда айтқан болатынбыз. Ол экономикалық өсу стратегиясының маңызды элементі болып табылады. Ғалым Г. Беккер адам капиталын қалыптастырудағы білімнің рөлін атай отырып: «экономикалық өсу білім беру жүйесінің кеңеюімен тарихи байланысты болады. Ол бір мезгілде оқыту барысында сатып алынған сапа үшін сыйақы беріп, осы қасиеттерді сатып алуға ақы төлеу үшін жұмсалмайтын қаражат береді» дейді[11].

Білім саласына инвестиция құю мемлекет, кәсіпорын және жеке адам негізінде жүзеге асырылады. Дүниежүзілік банктің 2018 жылғы мәліметтері бойынша, 2001-2014 жылдар аралығында жоғары білімді қаржыландыруға бағытталған ҚР ұлттық байлығының үлесі салыстырмалы түрде тұрақты болып қалып, ЖІӨ-нің 0,4% - ға жуығын құрады. Қазіргі мәліметтер бойынша, 2013-14 жж. посткеңестік кеңістік елдерінің арасында Қазақстанда жоғары білім беруге арналған мемлекеттік шығындар Украинаға қарағанда 4,8 есе төмен және Беларусь пен Қырғызстанға қарағанда 2 есе төмен болды. Егер ЭЫДҰ елдеріндегі жоғары білім беруге жұмсалатын орташа шығыстар ЖІӨ-нің 1,3% - ын (ЭЫДҰ, 2013) құрайтынын ескерсек, онда Қазақстанда олар 3,3 есе төмен. Осылайша, ЖІӨ-ге пайыздық қатынаста да, бір студентке жұмсалған шығыстар

тұрғысынан да Қазақстанда жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік қаржыландыру ЕО және ЭЫДҰ орташа көрсеткіштерімен салыстырғанда төмен болып табылады. Жоғары білім беруге арналған мемлекеттік шығыстар салыстырмалы түрде төмен болғандықтан, Қазақстан Республикасының жоғары білімі едәуір дәрежеде жеке қаржыландыру көздеріне байланысты. Студенттердің шамамен 73% - ы жеке, сондай-ақ мемлекеттік университеттерге толық құнын төлеу үшін өз отбасыларының ресурстарына сүйенеді. Мемлекеттік қаржыландыру барлық студенттердің 27% үшін ғана қолжетімді. Сәйкесінше, ЖОО-на қатысты инвестиция құю кезінде көлемі бойынша бірінші кезекте жеке адамдар тобы, кейін мемлекет қаржы бөледі [12].

Соңғы жылдардағы ақпаратқа сәйкес, ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша 2017 жылы Қазақстанның білім беруге жұмсалатын мемлекеттік шығындары жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) 3,7% - ын құрады. Жоғары білім беруге арналған мемлекеттік шығындардың үлесі ЖІӨ-ге 0,3% шегінде тұрақты төмен күйінде қалып отыр, ғылымға арналған шығындар ЖІӨ-ге 0,2% - дан аспайды. ЖІӨ-ге пайыздық қатынаста инвестициялардың мұндай деңгейі көптеген елдерге қарағанда неғұрлым төмен және ЮНЕСКО ұсынған ЖІӨ-ге 5-7% - ның орташа деңгейінен төмен болып табылады. 2017 жылы Қазақстандағы білім беру жүйесіне республикалық бюджет шығыстары 458 636 млн. теңгені құрады. Бірқатар бюджеттік бағдарламалар бойынша 2016 жылмен салыстырғанда шығыстардың айтарлықтай қысқаруы болды [13].

Барлық деңгейдегі білім беруді қаржыландыруға бөлінетін ЖІӨ үлесі, әсіресе Канадада, Оңтүстік Кореяда, Данияда, АҚШ-та, Исландияда, Норвегияда, Жаңа Зеландия мен Ұлыбританияда жоғары (ЖІӨ-нің 6% - дан астамы). Одан кейін ЖІӨ-нің 4% - дан кем көрсеткішімен - РФ, Венгрия, Индонезия, Люксембург, Словакия және Чех Республикасы орналасқан [14].

HUMAN DEVELOPMENT REPORT 2019
Beyond income, beyond averages, beyond today:
Inequalities in human development in the 21st century

HDI rank	Childhood and youth				Population with at least some secondary education	Total unemployment rate	Adulthood		Time spent on unpaid domestic chores and care work	Older age recipients		
	Sex ratio at birth* (male to female births)	Gross enrolment ratio (female to male ratio)					Youth unemployment rate (female to male ratio)	Share of employment in nonagriculture, female			Share of seats in parliament	
		Pre-primary	Primary	Secondary								
50 Belarus	1.06	0.96	1.00	0.98	0.66	0.94	0.56	52.4	33.1	19.2 ^d	2.0 ^e	..
50 Kazakhstan	1.07	1.02	1.02	1.01	1.13	0.99	1.33	48.6	22.1	17.9 ^d	3.0 ^e	..
52 Bulgaria	1.06	0.99	0.99	0.97	0.84	0.98	0.84	47.9	23.8	18.5 ^e	2.0 ^e	1.00
52 Montenegro	1.07	0.98	0.99	1.00	0.84	0.90	1.05	44.1	23.5	..	..	..
52 Romania	1.06	1.00	0.99	0.99	0.99	0.94	0.77	44.1	18.7	19.0 ^e	2.0 ^e	1.00
55 Palau	..	1.09	0.96	1.05	..	1.00	..	..	13.8	..	..	..
56 Barbados	1.04	1.04	0.98	1.04	1.12	1.03	1.10	50.0	27.5	..	..	..
57 Kuwait	1.05	1.00	1.00	1.08	4.18	1.15	5.11	31.8	3.1	..	..	..
57 Uruguay	1.05	1.02	0.98	..	1.43	1.07	1.49	46.9	22.3	19.9	2.4	1.04
59 Turkey	1.05	0.95	0.99	0.98	1.39	0.67	1.42	28.3	17.4	19.2	5.2	..
60 Bahamas	1.06	1.07	1.05	1.06	1.59	0.97	1.26	47.1	21.8	..	..	..
61 Malaysia	1.06	1.04	1.01	1.05	1.13	0.98	1.23	39.9	15.8	..	..	..

3-сурет – Адам дамуының индексі (2019) бойынша әлем елдерінің рейтингі
Ескерту – дерек көзі [12]

БҰҰДБ-ның 2019 жылғы Адам дамуы туралы баяндамасында Қазақстан БҰҰ Даму Бағдарламасының әлем елдері рейтингінде Адами даму индексінде 3-суретте көрсетілгендей (БҰҰДБ) 50-ші орынға ие болды [15].

Құжатқа сәйкес, 2018 жылы республика өз позициясын 2017 жылмен салыстырғанда сегіз тармаққа жақсартты. «Қазақстан 1992 жылдан бастап адам дамуының жоғары деңгейіне жетті», - деп баспасөз конференциясында БҰҰДБ-ның Қазақстандағы Тұрақты өкілі Якуп Беришатап өтті[16].

Қазақстан жалпы білім беру деңгейі индексі негізінде 2019 жыл бойынша әлем елдерінің рейтингісінде (4-суретте көрсетілген) 38-ші орынды нәтижеледі. Нәтеже орташадан жоғары және еліміздегі білім деңгейіне оң баға береді [17].

**United Nations Development
Programme: Education Index 2019.**

РЕЙТИНГ	СТРАНА	ИНДЕКС
1	Германия	0.946
2	Австралия	0.923
37	Мальта	0.818
38	Қазақстан	0.817

4-сурет – Білім деңгейі индексі бойынша (2019) бойынша әлем елдерінің рейтингі

Ескерту – дерек көзі [17]

Индекс екі негізгі көрсеткіш бойынша оның халқының қол жеткізілген білім деңгейі тұрғысынан елдің жетістіктерін өлшейді:

Бірінші, халықтың сауаттылық индексі (салмағы 2/3).

Екінші, бастауыш, орта және жоғары білім алатын оқушылардың жиынтық үлесінің индексі (1/3 салмағы). Яғни, жоғарыда көрсетілген екі рейтинг индексінің нәтижелері жалпы білім алушылар санына және проценттік ауқымына негізделген. Қазақстанда адам капиталы жоғары деңгейде болуы үшін бұл нәтижелер жеткіліксіз. Сол себепті ендігі кезекте еліміз сапаға, әсіресе жоғары оқу орындарының білім деңгейінің сапасына көңіл аударған жөн. Қазіргі ғалымдардың еңбектерінде де, атап айтсақ В. А. Мау, Т. Л. Клячко[18] университеттегі білім жүйесі экономикалық өсімге әсер беретін негізгі фекторлардың бірі ретінде көрсетеді.

Адам капиталының дамуында маңызды баспалдағы саналатын кәсіптік білім, яғни жоғары оқу орындарындағы білім жүйесі екіні айттық. Жалпы, кәсіптік білім берудің мақсаты білім алушыларда белгілі бір салада кәсіби қызметті жүргізуге және нақты кәсіп немесе мамандық бойынша жұмыстарды орындауға мүмкіндік беретін білім, білік, дағды мен құзыреттілікті қалыптастыру. Кәсіптік білім төрт деңгейді білдіреді, олар: орта кәсіптік білім; жоғары кәсіптік білім бакалавриат (академиялық және қолданбалы); жоғары кәсіптік білім мамандану, магистратура; жоғары кәсіптік білім жоғары білікті кадрларды даярлау (докторантура)[19].

Жоғары білім берудің ұлттық жүйелерінің рейтингі (U21 Ranking of National Higher Education Systems) - жаһандық зерттеу және жоғары білім беру

саласындағы әлем елдерінің жетістіктерін өлшейтін рейтингімен қатар жүретін рейтинг. Осы рейтингте ең үздік жоғары білім берудің ұлттық жүйелері бойынша әлем елдерінің 50 мемлекетінің білім деңгейі негізінде реті тізбектелген[20]. Осылайша, сапаға негізделген кәсіптік білімнің рейтингінде Қазақстан жоқ. Тізбек бойынша енген мемлекеттердің экономикалық даму деңгейіде жоғары, яғни салыстырмалы түрде бұдан кәсіптік білім деңгейі мен мемлекет экономикасының қатыстылығын аңғаруға болады. Отандық білім алушылардағы белгілі бір салада кәсіби қызметті жүргізуге және нақты кәсіп немесе мамандық бойынша жұмыстарды орындауға мүмкіндік беретін білім, білік, дағды мен құзыреттілік қазіргі жаһандану заманында нақты өз көрінісін беруде. Сапалы кәсіби маманның болмауы әр салада өз кемшілігін тигізуде. Еліміздегі миллиондаған маманның кәсіптік деңгейінің жоғары болуы табыстың да жоғары болуына, тиісінше елдің әлеуетінің де жақсаруына септігін тигізеді. Өйткені, елімізде әрбір маман өзара тайталасқа емес, жаһандық деңгейдегі бәсекелестікке дайын болуы керек.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, мыналарға назар аударған жөн. Э. Денисонның есептеріне сәйкес, АҚШ-тағы соғыстан кейінгі кезең ішінде жан-жақты табыстың 15-30% өсуі жұмыс күшінің білім беру деңгейінің артуының салдары болып табылады. Гонконг, Сингапур, Оңтүстік Корея сияқты елдердің тәжірибесі білім беру мен денсаулық сақтауға инвестиция салу ставкасы экономикалық дамудың неғұрлым тиімді стратегиясы болып табылатынын растайды[21].

Қазақстандық еңбек нарығын дамытуға және экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етуге қабілетті жоғары білікті мамандарды шығару Қазақстан Республикасының Жоғары білім беру жүйесінің негізгі стратегиялық міндеті болып табылады. Бұл міндетті шешу үшін студенттер Қазақстан экономикасында тиімді жұмысты жүзеге асыру үшін тиісті білім мен дағдыға ие болуы тиіс. Нәтижесінде олардың көп бөлігі жұмыс тауып немесе өз ісін бастаған кезде, олардың деңгейі мен білімі нарықтағы бәсекелестікке сәйкес келуі керек.

Сол себепті де, жоғарыда келтірілген мәліметтер мен зерттеулерге сәйкес Қазақстанда адам капиталына инвестиция құю көлемін жоғарлату керек. ЮНЕСКО-ның ұсынымдары бойынша елдің жоғары білім беру саласын қаржыландыруға бағытталған қаржы ресурстарының көлемі елдің ЖІӨ-нің кемінде 6-7% - ы болуға тиіс. Соңғы 10 жылда мемлекеттік қаржыландыру деңгейі ЖІӨ-нің 1-1, 5% - ынан аспайды. Осындай көрсеткішке қол жеткізу үшін мынадай шаралар қабылдау қажет:

Біріншіден, елдің ЖІӨ-нің өсуіне барабар мемлекеттік қаржыландыру көлемін кезең-кезеңмен ұлғайту. Жоғары сапалы білім беру үшін жағдай жасау ірі қаржылық салымдарды талап етеді. Бұл қаржылық ауыртпалықтың негізгі бөлігі мемлекетте жатыр және мұндай жағдай келешекте сөзсіз сақталатын болады.;

Екіншіден, жоғары білім беру саласына мемлекеттік бюджеттен тыс қаражат тартуды көздейтін мемлекеттік саясатты жүргізу;

Үшіншіден, корпоративтік қаржыландыру (жеке компаниялар, ірі өндірістік компаниялар тарапынан демеушілік көмек) және т. б. ретінде саланы қаржыландырудың қосымша көздерін дамыту.

Сонымен қатар, мемлекет тарапынан адам капиталын дамыту мақсатында білім саласына қаржыны ұлғайту барысында, мемлекеттік реттеуді қолданып және төмендегі жағдайларды да ескеріп, Білім және ғылым министрлігі тарапынан кейбір қосымша түзетулер мен қадағалау жүйелері енгізілуі керек. Елімізде, біріншіден, жаңа білім беру стандарттарын қайта қарау қажет. Соңғы уақытта жаңа білім беру стандарттары еуропалық гуманизацияны алып келді, бұл іс жүзінде алынатын білім берудің сапасын, оның қол жетімділігін төмендетуге әкеп соғады. Өйткені, білім алушылардың менталитеті басқа елдерден өзгеше. Екіншіден, жоғары білім беру саласына ауыса отырып, білім беруді жаңғырту бағытындағы ең ірі қадамдардың бірі болып табылатын ұлттық бірыңғай тестті енгізуді атап өтуге болады. Барлық күтілетін артықшылықтарға қарамастан, бұл жүйенің іске асыру кезіндегі қателіктер кері әсерін тигізуде. Үшіншіден, ЖОО - да ғалымдар мен оқытушылардың ескі көзқарастағы негізі қалыптасқан. Төртіншіден, университеттегі білім жүйесі тар саланың маманы болуға емес, әр саланы кішігірім білу мақсатын алға қойған. Бесіншіден, берілетін білім мен практикадағы қажетті білімнің ара жігі өте үлкен. Мәселен, хирургке операция жасау процесі мен оған қажетті ескертпелерді үйрету керек болса, университетте хирургтердің тарихы, қай елде қандай операция жасалған, оның мақсаты, принципі не функциялары секілді орынсыз ақпараттар көп беріледі.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, білім беру саласындағы тиімді мемлекеттік саясатты әзірлеу мақсатында мемлекет күштерін жұмылдыру қажеттігі туралы ойлануға тиіс.

Себебі білім саласында дер кезінде «Азия Жолбарыстары» адам капиталында жасырынып жүрген даму әлеуетін уақытылы бағалады. Ал жапон және қытай экономикалық ғажайыптарындағы білім факторының ролін талдау жеке зерттеу пәні болып табылады.

Адами капитал көрсеткіштерінің серпініне байланысты үдерістерді талдау ұлттық экономикалардың дамуының негізгі үрдістерін түсінуге, олардың инновациялық және ғылыми-техникалық әлеуетін қарауға, әлемдік экономика құрылымындағы жекелеген елдердің орнын халықаралық бөлу контекстінде болжауға мүмкіндік береді.

Кез келген мемлекеттің әл-ауқаты мен тұрақты дамуы ұлттық адами капиталдың көрсеткіштеріне байланысты және әлемдік экономиканың даму үрдістері бұл тәуелділік уақыт өткен сайын ғана нығайып келе жатқанын көрсетеді. Адам ресурстарына инвестициялаудан экономикалық қайтарым материалдық салаға инвестициялардан қайтарымынан айтарлықтай жоғары екендігі дәлелденді. Экономиканы жаңғырту және технологиядағы инвестициялар адами капиталға инвестициялардың озық еселік ұлғаюымен сүйемелденуі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дресвянников В.А., Лосева О.В. Человеческий интеллектуальный капитал. Теория, методология и практика оценки / Монография. –Москва: РУСАЙНС, 2017. –284 с.
2. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы [Электрондық ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827/history_ (қаралған күні:10.03.2020).
3. Stanley B. G. Human Capital. –N. Y.: Inc., 1964. –102 p.
4. Bovenberg A. L. The Life-course perspective and social policies: An overview of the issues // CESifo Economic Studies. –2008.– Vol. 54.– № 4.
5. Альван Хассан Абед Али. Человеческий капитал в системе факторов экономического роста. [Электрондық ресурс]. -Воронеж, 2019. – URL: https://www.dissercat.com/download/27596ce6-5581-4f8f-a3c2-242df29efda6/pdf_ (қаралған күні:12.05.2020).
6. Хоконов А.А. К вопросу о значении фактора человеческого капитал в инновационном развитии страны // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). –2015. – №6. – С.76-80.
7. Холина Л.И. Человеческий капитал и образование как его главная составляющая. [Электрондық ресурс]. -2009. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/chelovecheskiy-kapital-i-obrazovanie-kak-ego-glavnaya-sostavlyayuschaya_ (қаралған күні:10.04.2020).
8. Макконелл К. Р., Брю С. Л. Экономика. 13-ші басылым. М.: Инфра-М, 2001.
9. Statistical Abstract if the U.S. 1973. Washington, 1973 // Current Population Reports. –1974. –№ 9.
10. Катульский Е. Д. Білім экономикасының жағдайында адами капиталдың дамуы // ӘЛЕМ (Жаңғырту. Инновациялар. Дамыту.).–2013. –№ 3 (15).–С. 74-78.
11. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. –NY, 1964, –412 p.
12. Устойчивость университетов в отношении модели финансирования системы высшего образования в РК в условиях переходного периода. Научная монография / Али Айт Си Мхамед, Р. Каса, А.К. Сагинтаева, Г. Воссенштейн – НурСултан: Nazarbayev University Graduate School of Education, 2018. - 68 с.
13. Аналитический отчет по реализации принципов Болонского процесса в Республике Казахстан, 2018 год. – Астана: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018. 64 с.
14. G.V. Semeko The financing of education in leading countries of the world after the financial crisis: A comparative analysis. [Электрондық ресурс]. -2018. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/finansirovanie-obrazovaniya-v-veduschih-stranah-mira-posle-finansovogo-krizisa-sravnitelnyu-analiz_ (қаралған күні:13.05.2020).

15. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century // Human Development Report. – 2019.–323 p.
16. Райымбекова А., Юсупова. Казахстанна 50-месте в рейтинге стран по индексу человеческого развития [Электрондық ресурс]. –2019. – URL: <https://www.aa.com.tr/> (қаралған күні:10.04.2020).
17. EducationIndex 2019[Электрондық ресурс]. -2019. – URL: <http://hdr.undp.org/> (қаралған күні:10.04.2020).
18. В. А. Мау, Т. Л. Клячко. Развитие человеческого капитала. Из серии: Россия: вызовы модернизации. Социальная политика -2013. -С.
19. Карпенко Е.З. Формирование отечественного человеческого капитала в условиях перехода к инновационной экономике. -Москва, 2017.-176 с.
20. Universitas 21: Ranking of National Higher Education Systems 2019. [Электрондық ресурс]. -2019. – URL: <https://gtmarket.ru> (қаралған күні: 10.04.2020).
21. Denison E. F. The sources of economic growth in the United States and the alternatives before us.– N. Y.,1962.

REFERENCES

1. Dresvánnikov V.A., Loseva O.V. Chelovecheskii intellektýalnyı kapital. Teoria, metodologiya i praktika osenkı / Monografiya. –Moskva: RÝSAINS, 2017. -284 s.
2. "Sıfırlıq Qazaqstan" memlekettik baǵdarlamasyn bekitý týraly Qazaqstan Respýblıkasy Úkimetiniń 2017 jylǵy 12 jeltoqsandaǵy № 827 qaýlysy [Elektronдық resýrs]. – URL: [http://adilet.zan.kz/ kaz/docs/P1700000827/history_](http://adilet.zan.kz/) (qaralǵan kúni:10.03.2020).
3. Stanley B. G. Human Capital. –N. Y.: Inc., 1964. -102 p.
4. Bovenberg A. L. The Life-course perspective and social policies: An overview of the issues // CESifo Economic Studies. -2008.– Vol. 54.– № 4.
5. Alvan Hassan Abed Alı. Chelovecheskii kapital v sisteme faktorov ekonomicheskogo rosta. [Elektronдық resýrs]. -Voronej, 2019. – URL: https://www.dissercat.com/download/27596ce6-5581-4f8f-a3c2-242df29efda6/pdf_ (qaralǵan kúni:12.05.2020).
6. Hokonov A.A. K voprosú o znachenii faktora chelovecheskii kapital v innovatsionnom razvıtii strany // MIR (Modernizatsia. Innovatsii. Razvıtie). -2015. – №6. – S.76-80.
7. Holina L.I. Chelovecheskii kapital i obrazovanie kak ego glavnaia sostavlúshaia. [Elektronдық resýrs]. -2009. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/chelovecheskiy-kapital-i-obrazovanie-kak-ego-glavnaya-sostavlyayuschaya_ (qaralǵan kúni:10.04.2020).
8. Makkonell K. R., Brú S. L. Ekonomika. 13-shi basylım. M.: Infra-M, 2001.
9. Statistical Abstract if the U.S. 1973. Washington, 1973 // Current Population Reports. -1974. –№ 9.
10. Katýlskii E. D. Bilim ekonomikasynyń jaǵdaıynda adamı kapitaldyń damýy // ÁLEM (Jańǵyrtý. Inovatsialar. Damytý.).-2013. –№ 3 (15).–S. 74-78.

11. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. –NY, 1964, -412 p.

12. Ыstoичивos ýниверситетов v otnoshenií modeli finansirovaniya sistemy vysshego obrazovaniya v RK v ýsloviyah perehodnogo perioda. Naýchnaia monografiya / Alı Aıt Sı Mhamed, R. Kasa, A.K. Sagıntaeva, G. Vossenshtein – Nýrsýltan: Nazarbayev University Graduate School of Education, 2018. - 68 c.

13. Analiticheskii ochet po realizatsii prinsipov Bolonskogo prosesa v Respýblike Kazahstan, 2018 god. – Astana: Sentr Bolonskogo prosesa i akademicheskoi mobilnosti MON RK, 2018. 64 s.

14. G.V. Semeko The financing of education in leading countries of the world after the financial crisis: A comparative analysis. [Электрондық ресурc]. -2018. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansirovanie-obrazovaniya-v-veduschih-stranah-mira-posle-finansovogo-krizisa-sravnitelnyy-analiz> _ (qaralǵan kúni:13.05.2020).

15. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century // Human Development Report. – 2019.-323 r.

16. Raıymbekovaa., Iýsýpova. Kazahstanna 50-meste v reitúne stran po indeksý chelovecheskogo razvitiya [Elektronдық resýrs]. -2019. – URL: <https://www.aa.com.tr/> (qaralǵan kúni:10.04.2020).

17. EducationIndex 2019[Elektronдық resýrs]. -2019. – URL: <http://hdr.undp.org/> _ (qaralǵan kúni:10.04.2020).

18. V. A. Maý, T. L. Kláchko. Razvitie chelovecheskogo kapitála. Iz serii: Rossiya: vyzovy modernizatsii. Sosialnaia politika -2013. -S.

19. Karpenko E.Z. Formirovanie otechestvennogo chelovecheskogo kapitála v ýsloviyah perehoda k innovatsionnoi ekonomike. -Moskva, 2017.-176 s.

20. Universitas 21: Ranking of National Higher Education Systems 2019. [Elektronдық resýrs]. -2019. – URL: <https://gtmarket.ru/> _ (qaralǵan kúni:10.04.2020).

21. Denison E. F. The sources of economic growth in the United States and the alternatives before us.– N. Y.,1962.

ТҮЙІНДЕМЕ

Қазіргі уақытта, Қазақстан әлемдегі лайықты орынға, әлемдік саясат пен дамыған экономиканың барлық салаларына қатысты ілгері орынға ие болуы үшін инновациялық секіріспен нығайтылуы тиіс . Мұндай секіруді сапалы адами капиталды пайдаланбай жүзеге асыру мүмкін еместігі көрсетілген. Институттарды жақсартуға және елдің әлеуетін және экономикасын көтеруге бағытталған мемлекеттік реформа не бағдарлама, бірінші кезекте, адам капиталының деңгейін ескеруге және оны дамытуға тиіс.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время Казахстан должен быть укреплен инновационными прыжками, чтобы занять достойное место в мире, лидирующие позиции во всех сферах мировой политики и развитой экономики . Показано, что такое прыжок невозможно осуществить без использования качественного человеческого капитала. Государственная реформа либо программа, направленная на улучшение институтов и повышение потенциала и экономики страны, должны, в первую очередь, учитывать и развивать уровень человеческого капитала.

SUMMARY

Currently, Kazakhstan must be strengthened by innovative leaps to take a worthy place in the world, leading positions in all areas of world politics and the developed economy . It is shown that such a leap cannot be made without the use of high-quality human capital. State reform or a program aimed at improving institutions and increasing the country's potential and economy should, first of all, take into account and develop the level of human capital.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ:

Тұмбай Жұмабек Орманбекұлы – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің оқытушысы

Орынбасаров Мирас Какимович – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің PhD студенті, email: miras_omk_m@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ:

Тұмбай Жұмабек Орманбекұлы – кандидат экономических наук, доцент, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан.

Орынбасаров Мирас Какимович – студент PhD, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: miras_omk_m@mail.ru